Linguistica ONLINE. Added: September, 1st 2005.
http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/kristek/kri-007.pdf
ISSN 1801-5336

Způsoby vymezování stylové příznakovosti v lexiku (na materiálu současné češtiny)[*]

Michal Křístek

Stylová příznakovost výrazových prostředků, tj. výskyt jednoho nebo několika stylových příznaků u příslušného výrazového prostředku, je jedním z důležitých pojmů, s nimiž pracuje současná stylistika (k různým pojetím stylové příznakovosti v novějších pracích o české stylistice viz Křístek, 2000, v tisku). **Stylovým příznakem** rozumíme zařazení výrazového prostředku do určitého typu komunikační situace a sepětí s ní, což odpovídá obecné definici příznaku, jak ji podává F. Čermák ve své práci *Jazyk a jazykověda* - příznak definuje jako distinktivní rys jednotky, který z ní vytváří variantu (Čermák, 1997, s. 375). Souhrn všech stylových příznaků příslušného výrazového prostředku pak označujeme jako **stylovou hodnotu**, opět na základě obecné definice, která charakterizuje hodnotu jako úhrn všech rozdílů příslušné jednotky ve vztahu jiným jednotkám (Čermák, 1997, s. 118-119, 331). Při práci s textem je pochopitelně možno identifikovat pouze ty stylové příznaky, které jsou ustálené, pozornost tedy bude věnována pouze výrazovým prostředkům se **stálou stylovou hodnotou**. Jak uvádí J. Mistrík ve své *Štylistice*, stálá stylová hodnota vzniká při opakovaném užití výrazového prostředku v určitém typu komunikačních situací a lze ji identifikovat i mimo kontext, na rozdíl od kontextové stylové hodnoty, jež vzniká aktualizovaným užitím výrazu (Mistrík, 1985, s. 401-402); z tohoto pojetí stylové hodnoty vychází také nejnovější česká syntetická práce o stylistice - *Stylistika současné češtiny* (Čechová, aj., 1997), která je společně se *Stylistikou* M. Jelínka (Jelínek, 1995) použita jako jeden ze základních teoretických pramenů.

V tomto příspěvku si blíže všimneme způsobů, jimiž je v současné češtině vymezována stylová příznakovost lexikálních výrazových prostředků (k problematice stylové příznakovosti v diachronním pohledu viz Němec, 1995, zvl. s. 199-200); lexikální rovina (zde v užším slova smyslu, bez frazeologie) byla zvolena především proto, že její výrazové prostředky jsou přehledně popsány a zachyceny ve slovnících. Doklady byly čerpány z výkladových slovníků současné češtiny, především ze *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (Filipec, J., aj., 1994; 1. vyd. 1978, 2., přepracované vydání 1994, cca 50 tisíc hesel, dále zkracováno jako SSČ) a ze *Slovníku spisovného jazyka českého* (Havránek, B., aj., 1989; 1. vyd. 1960-1971, 2., nezměněné vydání 1989, cca 198 tisíc hesel, dále zkracováno jako SSJČ). Kromě těchto dvou slovníků byl použit také *Příruční slovník jazyka českého*, který je dosud nejrozsáhlejším výkladovým slovníkem češtiny (1935-1957; cca 250 000 hesel, dále zkracováno jako PSJČ), a dvě slovníkové příručky zaměřené na neologismy: *Co v slovnících nenajdete* (Sochová, Z. a Poštolková, B., 1994; cca 2500 hesel, dále zkracováno jako CSN) a *Nová slova v češtině – slovník neologizmů* (Martincová, O., aj., 1998; cca 4500 hesel, dále zkracováno jako SN).

Z charakteristik uváděných ve slovnících ponecháváme stranou gramatické charakteristiky, jako například označení slovního druhu, životnosti x neživotnosti u maskulin, dokonavosti x nedokonavosti u sloves a podobně - věnujeme se pouze stylovým charakteristikám výrazových prostředků. Jednotlivé slovníky se po této stránce vzájemně liší, což souvisí s vývojem stylistiky i dalších lingvistických disciplín během období, v němž slovníky vznikaly, a s reflektováním tohoto vývoje při vytváření koncepce slovníků (pro snazší orientaci jsou v následujícím přehledu slovníky řazeny chronologicky).

PSJČ (1. díl, s. IX) ještě termíny jako stylová charakteristika nebo stylová příznakovost nepoužívá; výrazové prostředky, které bychom dnes označili jako stylově příznakové, uvádí pod obecným vymezením „slova zasahující do jazyka spisovného z jiných oblastí jazykových“ (tamtéž). Pod toto obecné vymezení spadají lexikální jednotky s různými stylovými příznaky - výrazy archaické, zastaralé, zřídka se vykytující, dialektické, lidové, obecné (tyto dvě skupiny bychom dnes pravděpodobně zařadili k interdialektismům), hovorové, argotické, slangismy, vulgarismy, expresiva, hypokoristika, familiární slova, pejorativa, zhrubělé výrazy. Pokud jde o odborné termíny (PSJČ, 1. díl, s. VIII), není v PSJČ explicitně definováno ani pojetí jejich vztahu ke spisovnému jazyku, ani k slangu; jednotlivé termíny jsou vymezeny pouze oblastmi, v nichž se užívají (anatomie, bankovnictví, elektrotechnika apod.). Vodítkem může být pouze negativní vymezení, totiž že odborné termíny nejsou explicitně zařazeny do výše uvedené skupiny výrazů zasahujících do spisovného jazyka z jiných oblastí; z tohoto faktu by se dalo usuzovat, že jsou v PSJČ chápány jako spisovné. Označeny jsou také - a to ve všech použitých slovnících, s výjimkou SN-, výrazy pokládané z hlediska spisovného jazyka za nesprávné nebo nevhodné, což souvisí s normativním charakterem slovníků.

SSJČ (2. vyd., 1. díl, s. X-XII) se stylovým charakteristikám lexikálních jednotek věnuje podrobněji; v pasážích věnovaných **stylovému hodnocení** (použit je také termín stylová charakteristika) jsou uváděna čtyři základní kritéria, o něž se stylová charakteristika opírá: **1) spisovnost x nespisovnost** (ke **spisovným** výrazům jsou řazeny

[*] Previously published as Křístek, Michal. 2002. “Způsoby vymezování stylové příznakovosti v lexiku (na materiálu současné češtiny)”. *Varia IX: zborník materiálov z IX. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 1.-3. december 1999)* (ed. M. Nábělková & M. Šimková), pp. 102-112. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV. Reproduced with permission. [Editor’s note]

výrazy hovorové, knižní, básnické - tj. podle vymezení SSJČ výrazy z oblasti poezie a básnické prózy-, dále výrazy publicistické a odborné, k **nespisovným** nářeční, oblastní - dnešní terminologií interdialektické -, s poznámkou, že některé výrazy jsou používány i v projevech spisovných, lidové - pojmenování pro věci a jevy spjaté s životem venkovského obyvatelstva, z dnešního hlediska bychom je zčásti mohli zařadit k historismům -, argotické, slangové a také nespisovné výrazy stojící mimo výše uvedené skupiny a výrazy nesprávné z hlediska spisovného jazyka; obecněčeské výrazy jsou definovány jako krajově neomezené, užívané v běžně mluvených projevech, s poznámkou, že nejsdou plně spisovné, ale část z nich se celonárodně užívá v projevech hovorových), **2) frekvence** (slova běžně užívaná, řidší, řídká), **3) dobový výskyt** (slova označující zaniklé jevy - podle dnešní terminologie historismy -, slova zastaralá - archaismy - a zastarávající) a **4) citové zabarvení** (expresivita - slova pouze expresivní, bez dalšího příznaku, dále slova familiární, domácká - podle dnešní terminologie hypokoristika -, mazlivá, dětská, hanlivá, zhrubělá, vulgární a také eufemická a ironická vyjádření). V SSJČ je připomenuta také skutečnost, že některé výrazy je nutno charakterizovat podle několika kritétií současně - tj. možnost kombinace různých druhů stylových příznaků.

V **SSČ** (2. vyd., s. 645) jsou použity termíny stylistická charakteristika a stylistické příznaky lexikálních jednotek. Protože SSČ má sloužit k praktické potřebě nejširší veřejnosti, je orientován na zachycení jádra slovní zásoby a základních odborných názvů; z toho vyplývá i poněkud odlišný repertoár stylových příznaků lexikálních jednotek, jež jsou ve slovníku obsaženy; nejsou uváděny výrazy nářeční, zastaralé a vulgární. **Stylistické příznaky** jsou členěny podle sedmi základních kritérií: **1) časová osa** (neologismy, běžně užívaná slova, zastarávající, dříve užívaná slova) + frekvence (běžné x řidší), **2) územní vymezení** (oblastní, výjimečně i rozšířené nářeční výrazy, z obecněčeských ta, která pronikají do spisovného jazyka; obecná čeština je v SSČ vymezena jako původní český interdialekt a současný substandard), **3) sociální hledisko** (spisovné x slangové výrazy), **4) opozice hovorovost x knižnost** (u výrazů uvedených v bodech 2 a 3), **5) nocionálnost x pragmatičnost** (termíny x expresiva, kladná i záporná - citoslovce, zdrobněliny, výrazy žertovné, mazlivé, meliorativa, zdrobněliny, dětské výrazy, eufemismy, zhrubělé výrazy), **6) výrazy různých odborných oblastí**, v menší míře také publicismy a básnická slova, hovorové výrazy, přenesená užití lexikálních jednotek, **7) výrazy nevhodné** (z hlediska normy).

CSN a SN se od tří výše uvedených slovníků výrazně liší svým zaměřením - pozornost je v nich věnována výrazům, které do slovní zásoby češtiny pronikly teprve v nedávné době, eventuálně byly v souvislosti se společenským vývojem obnoveny nebo získaly nový význam. Pozornost je věnována především popisu nocionálního významu lexikálních jednotek, stylová charakteristika se objevuje v menší míře, což je dáno i faktem, že ne vždy se eventuální stylový příznak již ustálil. Jak CSN, tak SN navazují na SSJČ a SSČ; pokud jde o stylové charakteristiky v nich uváděné, poněkud se liší. V obecném úvodu k **CSN** poznámky týkající se stylové charakteristiky výrazových prostředků zahrnuty nejsou, seznam zkratek však obsahuje obdobné zkratky, s jakými pracuje i SSJČ a SSČ (což může souviset s výslovně deklarovanou návazností na tyto slovníky) - například zkratky různých odborných oblastí, zkratky pro výrazy knižní, hovorové, obecněčeské, expresivní, nesprávně a podobně. Naproti tomu **SN** (s. 15-17) používá poněkud odlišnou terminologickou soustavu - stylová charakteristika výrazových prostředků je v SN uváděna pod obecným názvem **kvalifikátory**. Funkcí kvalifikátorů je charakterizovat výraz z hlediska expresivity nebo z hlediska uplatnění v jisté komunikační oblasti; vyčleňují se tři základní typy komunikace: **celospolečenská, běžná a profesní (+ slang)**.

Vidíme, že stylové charakteristiky uváděné v jednotlivých slovnících jsou skutečně značně odlišné; zobecníme-li je však, lze (v souladu s pojetím, jež uvádí *Stylistika současné češtiny* /M. Krčmová in Čechová, aj., 1997, s. 123/ a s přihlédnutím k dobově podmíněným terminologickým rozdílům) rozlišit tři základní způsoby vymezení stylové příznakovosti lexikálních jednotek: **1) vymezení podle příslušnosti k stylovým oblastem**, v nichž se daný výraz obvykle používá, **2) vymezení z hlediska spisovnosti x nespisovnosti** výrazu a **3) vymezení z hlediska expresivity x neexpresivity** výrazu (Křístek, 1999; použito jako pomůcka v prakticky orientovaném výkladu, bez podrobnějších teoretických komentářů). Dále je možno k těmto třem způsobům vymezení stylové příznakovosti připojit také frekvenci lexikálních jednotek a jejich dobovou platnost (historismy, archaismy, zastarávající výrazy); do níže navrženého schématu lze frekvenci zařadit jako jeden z doplňujících údajů, problematiku dobové platnosti lexikálních jednotek a vývoj jejího pojetí ponecháváme v tomto příspěvku stranou, abychom jej tematicky příliš netříštili.

Vymezení podle příslušnosti k jednotlivým stylovým oblastem znamená zařazení daného výrazu do konkrétní sféry komunikace, v níž je obvykle používán a v níž plní určitou funkci (odborná komunikace, administrativa, publicistika, umělecká literatura apod.; ke stylovým oblastem viz Čechová, aj., 1997, s. 31, v návaznosti na *Základy české stylistiky* A. Jedličky, V. Formánkové a M. Rejmánkové z r. 1970). Patří sem například výrazy *nebesák* „rybník nemající stálého přítoku ani vlastních pramenů, napájející se jen vodou srážkovou“ - rybnikářství (PSJČ) *decrescendo* - hudba (SSJČ), *ručej* „1) menší prudký potok, 2) tok vůbec“ - knižní a básnický výraz (SSJČ), *obratlovec* - zoologie (SSČ), *senzor* - elektrotechnika (CSN), *ABS* „antiblokovací systém“ - motorismus (SN). O funkci výrazových prostředků v konkrétních typech komunikace jako o základní kritérium se pak opírá koncepce funkčních stylů, již česká stylistika systematicky rozvíjí zhruba od 30. let 20. století; průkopnickou úlohu zde sehrály především práce B. Havránka, z nichž je nutno připomenout alespoň stať *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura*, poprvé otištěnou r. 1932 ve sborníku Pražského lingvistického kroužku *Spisovná čeština a jazyková kultura*.

Koncepce funkčních stylů je podle studie K. Hausenblase *Vysoký - střední - nízký styl a diferenciace stylů dnes* z r. 1973 (Hausenblas, 1996a, s. 88-89) založena na rozdílech horizontální roviny; domníváme se tedy, že lze hovořit o jednom ze způsobů

horizontálního členění stylů (Protikladem pak je vertikální členění stylů na vysoký, střední a nízký styl, spjaté s mírou prestižnosti určitého typu komunikační situace a známé už od antiky, viz Hausenblas, 1996a; vertikálnímu členění stylů se věnuje také například J. Hrabák v *Poetice*, viz Hrabák, 1977, s. 116-117). Počet jednotlivých funkčních stylů není pochopitelně jednou provždy daný a neměnný – vždy záleží na tom, kolik typů komunikačních situací a na základě jakých kritérií rozlišujeme. Významnou roli při vyčleňování jednotlivých funkčních stylů hrají také mimojazykové faktory, například míra závažnosti, jaká je v určité společenské situaci přikládána jednotlivým typům komunikace. V tomto příspěvku je použita soustava šesti základních funkčních stylů, jak je vyčleňuje *Stylistika současné češtiny* (Čechová, aj., 1997): jedná se o funkční styl 1) prostě sdělovací, 2) odborný, 3) administrativní, 4) publicistický, 5) rétorický a 6) umělecký (prostě sdělovací styl je sice na horizontální ose níže uvedeného grafu znázorňen, ale pouze v závorkách, poněvadž jeho specifickou lexikální vrstvu, jak uvádí J. Chloupek in Čechová, aj., 1997, s. 141, tvoří výrazy hovorové, které v našem grafu umisťujeme na vertikální osu). Jiné možné členění stylů podává například M. Jelínek ve své *Stylistice* (Jelínek, 1995, zvl. s. 706-727) - základem je obecné rozdělení na objektivní a subjektivní styly, jež je vázáno na objektivní a subjektivní slohotvorné činitele (v Jelínkově terminologii slohotvorné/stylotvorné faktory); vzhledem k tomu, že funkce je v moderní české stylistice chápána jako jeden z objektivních slohotvorných činitelů, tvoří funkční styly podskupinu stylů objektivních (k různým klasifikacím funkčních stylů viz také Hausenblas 1996b /přetisk studie z r. 1972/, k funkční orientaci moderní české stylistiky viz M. Čechová in Čechová, aj., 1997, s. 261-263).

Jak bylo uvedeno výše, lze na základě příslušnosti výrazu k některé z variet národního jazyka dojít k obecnějšímu **vymezení z hlediska spisovnosti x nespisovnosti** výrazu. Tento typ stylové příznakovosti nacházíme například u lexémů *potka* „kmotra“ - nářeční (SSJČ), *nacucat se* „dosyta se nasát, napít“ - obecně české (SSJČ), *kytka* „květina“ - oblastní české (SSJČ), *gusto* „vkus“ - hovorové (SSČ), *kvačit* „kvapit“ - knižní (SSČ), *gorila* „osobní strážce“ - slangové (CSN). V souladu s pojetím M. Jelínka lze pak tento způsob vymezování stylové příznakovosti vztáhnout k již připomenutému vertikálnímu členění stylů na styl vysoký, střední a nízký. Stylové charakteristiky výrazových prostředků pak můžeme znázornit s využitím tzv. **stylistické osy** (Jelínek, 1995, s. 779-780), kterou autor vede horizontálně a na níž jsou, v rámci spisovného jazyka, zakresleny body označující hovorové, neutrální a knižní výrazové prostředky. Prodloužením osy za hranici spisovnosti lze na straně hovorovosti znázornit také výrazové prostředky interdialektické a dialektické, na straně knižnosti pak prostředky archaické, které se dostávají mimo normu spisovného jazyka, pokud nejsou přehodnoceny na historismy (Jelínek, 1995, s. 779-780; jak bylo uvedeno výše, problematiku archaismů, historismů a výrazů zastarávajících ponecháváme v tomto příspěvku stranou, včetně jejich vztahu k výrazům knižním; na stylové ose, s níž pracujeme, proto archaismus uvádíme v závorce).

Pokud jde o stratifikaci národního jazyka, vycházíme z členění uvedeného ve *Stylistice současné češtiny* (J. Chloupek in Čechová, aj., 1997, zvl. s. 36-49). Toto členění rozlišuje mezi útvary a poloútvary národního jazyka; kritériem je existence/neexistence specifických výrazových prostředků na všech základních jazykových rovinách. K útvarům, tedy k varietám národního jazyka, jež mají své specifické výrazové prostředky na všech základních jazykových rovinách, se řadí jednak útvary nespisovné (dialekty, interdialekty), jednak spisovný jazyk (členěný na vrstvu hovorovou, neutrálně spisovnou a knižní - podobně jako ve výše uvedeném pojetí M. Jelínka). Termín obecná čeština ponecháváme vzhledem k jeho víceznačnosti stranou - podrobný přehled významů, v nichž byl postupně užíván, a charakteristiku současné situace podává M. Krčmová (Krčmová, 2000). Poloútvary jsou chápány jako variety, jež mají své specifické výrazové prostředky pouze na rovině lexikální; pokud jde o nižší jazykové roviny, využívají poloútvary výrazových prostředků náležejících k některému z útvarů národního jazyka. Stratifikace, s níž pracujeme, rozlišuje tři poloútvary: profesní mluvu, slang a argot. Z hlediska opozice spisovnost x nespisovnost jsou poloútvary brány jako nespisovné (s výjimkou některých termínů, které postupně získaly statut spisovnosti; příklady uváděné J. Chloupkem in Čechová, aj., 1997, s. 46, jsou například *diskař*, *koulař*, *oštěpař* - vše SSJČ); kromě odlišení podle příslušných stylových oblastí se mohou výrazové prostředky jednotlivých poloútvarů odlišovat také teritoriálně.

V rámci stratifikace národního jazyka je kromě útvarů a poloútvarů připomínána ještě varieta označovaná jako běžně/spontánně mluvený jazyk. Tato varieta je značně odlišná od ostatních variet národního jazyka - lze ji charakterizovat nikoliv popisem inventáře specifických výrazových prostředků, ale pouze popisem obecných rysů, které mají komunikáty k ní náležející (jedná se zpravidla o texty mluvené, dialogické, nepřipravené, situačně zakotvené, v nichž se mohou prolínat výrazové prostředky jednotlivých útvarů a poloútvarů národního jazyka); v tomto přehledu ji proto ponecháváme stranou.

Vymezením **z hlediska expresivity/neexpresivity** výrazu, expresivitou rozumíme vyjádření citového, hodnotícího a volního vztahu mluvčího k pojmenovávané skutečnosti; tento vztah může být jak kladný, tak záporný (obecněji k expresivitě a k jednotlivým typům expresivních výrazů mj. Filipec a Čermák, 1985, s. 237 a Čermák, 1997, s. 267-268, 273, 321); jako expresivní jsou ve slovnících uvedeny například výrazy *dohrabat se* „s námahou dojíti“ (PSJČ), *buchta* „herda“ - obecně české a expresivní (SSJČ), *plácnout sebou* - hovorové a expresivní (SSČ), *šrumec* „neklid, rozruch shon (spojený s hlukem)“ - obecně české a expresivní (CSN), *mítinkář* „(častý) účastník mítinků“ (SN).

Pro větší přehlednost je možno výše uvedené způsoby vymezování stylové příznakovosti znázornit v podobě jednoduchého grafu (viz obr. 1). Jeho základem je bod N; tento bod by bylo možno pracovně označit jako **bod absolutního neutrálna** - sem patří výrazy, které jsou ze všech tří výše uvedených hledisek hodnoceny jako neutrální:

jejich použití není vázáno pouze na některou ze stylových oblastí, jsou neutrálně spisovné a neexpresivní (jedná se například o výrazy *pečlivě* /PSJČ/, *tolik* /SSJČ/, *lín* /SSČ/, *kondicionér* /CSN/, *pizzerie* /SN/; k chápání neutrálnosti z hlediska stylistiky viz M. Krčmová in Čechová, aj., 1997, s. 123).

Vzhledem k tomu, že **vymezení** příznakovosti výrazových prostředků **podle příslušnosti k jednotlivým stylovým oblastem**, resp. **funkčním stylům**, je spjato s horizontálním členěním stylů, nabízí se možnost zobrazit jednotlivé funkční styly **na horizontální ose** grafu, procházející bodem N. V této souvislosti je nutno zodpovědět dvě vzájemně spjaté otázky: 1) má mít horizontální osa podobu přímky, nebo úsečky, tj. má být potenciálně konečná, nebo nekonečná? 2) v jaké posloupnosti mají být na této ose vyznačeny jednotlivé funkční styly?

Začneme druhou otázkou: na jeden pól osy by například bylo možné vyznačit prostě sdělovací funkční styl, který lze ve vztahu k ostatním funkčním stylům chápat jako primární, poněvadž právě v této oblasti se jazyka začalo používat nejdříve (J. Chloupek in Čechová, aj., 1997, s. 143), a na druhý pól funkční styl umělecký, který se od ostatních funkčních stylů liší dominantní estetickou funkcí textů. U dalších funkčních stylů bychom snad mohli brát v úvahu posloupnost, v níž se postupně osamostatňovaly; pro zkoumání stylové příznakovosti ze synchronního hlediska to však není nijak relevantní. Nabízí se však jiná možnost, vycházející z koncepce použité ve *Stylistice současné češtiny* (Čechová, aj., 1997).

Množinu všech textů, existujících i potenciálně možných, lze znázornit jako kruh (viz obr. 2). Na kružnici ohraničující kruh jsou vyznačeny jednotlivé funkční styly, dovnitř kruhu je pak možno umístit značky představující konkrétní texty. Pozice těchto značek se řídí tím, zda texty odpovídají převážně stylovým normám jediného funkčního stylu, nebo zda se v nich - v různém poměru - prolínají normy několika funkčních stylů (například u popularizačního článku otištěného v novinách může jít o stylové normy odborného, publicistického a uměleckého funkčního stylu). Při naznačeném grafickém znázornění jsou jednotlivé funkční styly, bez ohledu na to, kolik jich příslušná koncepce vyčleňuje, brány jako rovnocenné - kružnice je uzavřená křivka, jejíž všechny body jsou stejně vzdáleny od středu kruhu, nelze tedy stanovit, ve kterém konkrétním bodě se nachází její „začátek“ a „konec“. Rozmístění jednotlivých funkčních stylů na kružnici, stejně jako jejich počet, proto není vázáno striktními a neměnnými pravidly.

Nyní k podobě horizontální osy grafu: za její základ vezmeme výše naznačené schéma kruhu ohraničeného kružnicí, na níž jsou vyznačeny jednotlivé funkční styly. Abychom však toto schéma mohli v navrhovaném grafu využít jako jednu z os, potřebujeme nikoliv útvar dvojrozměrný, ale pouze jednorozměrný. Proto je nutno místo s kruhem pracovat **s průmětem** kruhu (resp. s průmětem kružnice), jímž je úsečka. Horizontální osa grafu, bez ohledu na počet rozlišovaných funkčních stylů, bude tedy mít podobu úsečky, jejíž střed umístíme do bodu N. Nalevo a napravo od středu pak zakreslíme - v námi zvolené posloupnosti - jednotlivé funkční styly; k těmto bodům pak budeme zaznamenávat umístění konkrétních výrazových prostředků.

Na vertikální osu grafu zobrazíme **vymezení z hlediska spisovnosti x nespisovnosti** výrazu, odpovídající vertikálnímu členění stylů. Využijeme při tom výše zmíněné stylistické osy, pootočíme ji však o 90º, aby to i formálně byla vertikála. Také vertikální osa grafu bude znázorněna úsečkou, nikoliv přímkou - ať už pracujeme s jakoukoliv stratifikací národního jazyka, počet variet je vždy konečný a přesně vyčíslitelný. Střed úsečky bude opět v bodě N; posloupnost jednotlivých bodů však tentokrát není libovolná - hierarchie jednotlivých variet je určena použitou stratifikací národního jazyka, a musí proto zůstat zachována. Pokud jde o útvary, znamená to v našem konkrétním případě při postupu od nespisovných útvarů ke spisovným hierarchii *dialekty → interdialekty → hovorová čeština → neutrálně spisovná čeština → knižní čeština* (→ *archaická čeština*); posun od dialektů, resp. interdialektů k hovorové češtině znamená současně důležitý posun obecnějšího charakteru - posun od nespisovnosti ke spisovnosti vyjádření. Výrazové prostředky poloútvarů národního jazyka mohou být na vertikální ose umístěny podle teritoriálního hlediska - tedy k výrazovým prostředkům dialektickým nebo interdialektickým (na horizontální ose pak podle příslušných stylových oblastí, eventuálně - pokud nelze konkrétní stylovou oblast vymezit - jako neutrální). Zbývají ještě výrazové prostředky, které SSJČ označuje jako obecněji rozšířené slangové výrazy (příklady uváděné ve vysvětlivkách k SSJČ - *fachman*, *fungl*) a také nespisovné výrazy, jež nelze zařadit do žádné z podskupin, na něž SSJČ člení nespisovné výrazy (opět příklad uváděný ve vysvětlivkách k SSJČ - *laufpas* „výpověď“ zastaralé a nespisovné); domníváme se, že ponecháme-li stranou eventuální dobové omezení, bylo by je možno zařadit k šíře chápaným výrazovým prostředkům interdialektickým (nespisovné a používané na celém území národního jazyka).

Zbývá **vymezení z hlediska expresivity x neexpresivity** výrazu. Jistě by teoreticky bylo možné znázornit je na samostatné ose a změnit tím dvojrozměrný graf na trojrozměrný. Nicméně - přestože expresiva mohou být charakterizována jako výrazové prostředky tvořící samostatnou stylovou vrstvu (Filipec a Čermák, 1985, s. 237) a příznak expresivity vyjádření není vázán ani na příslušnost daného lexému k některé z variet národního jazyka, ani na příslušnost k určité stylové oblasti - neuvažujeme v navrhovaném grafu o zavedení samostatné osy pro expresivitu/neexpresivitu vyjádření. Důvodem je rozmanitost jednotlivých druhů expresiv (vulgarismy, depreciativa, dysfemismy, eufemismy, hypokoristika, deminutiva, augmentativa, onomatopoia apod.) a obtížnost srovnání míry expresivity, kterou vyjadřují (jsou například onomatopoia expresivnější než hypokoristika? je možno vzájemně srovnávat výrazy s kladnou a zápornou expresivitou?). Samostatnou osu pro expresivitu/neexpresivitu proto nezavádíme a zůstáváme pouze u označení expresivních/neexpresivních výrazů zkratkou E/N (eventuálně s rozlišením E+ a E- pro kladnou a zápornou expresivitu); toto označení expresivity/neexpresivity výrazu by bylo možno připojit například jako horní index přímo k výrazům samotným.

Pokud by bylo zapotřebí uvést ještě další údaj, lze jej zaznamenat formou dolního indexu; může se jednat například o frekvenci výskytu příslušného výrazu nebo, jako

v našem případě, o pramen, z nějž byla charakteristika převzata. V takto uspořádaném grafu lze přehledně zachytit nejen vzájemné kombinace stylových příznaků u konkrétních lexémů, eventuálně u jejich jednotlivých významů, ale rovněž změny stylových příznaků, k nimž může postupem času docházet (bráno ovšem v rámci jedné terminologické soustavy); například výraz *sedativum* je v SSJČ uveden jako výraz z oblasti medicíny a lékárnictví, v SSČ jako neutrální, výraz *sirka* je v SSJČ uveden jako obecně český a zastaralý, v SSČ jako neutrální, výraz *civět* je v SSJČ uveden jako obecně český a expresivní, v SSČ jako hovorový a expresivní. Jako ukázka bylo pět z výrazů uváděných v tomto příspěvku zakresleno do grafu na obr. 1; výrazy byly zvoleny tak, aby jejich stylové příznaky byly pokud možno rozmanité - jsou to výrazy *civět*, *pizzerie*, *potka*, *ručej* a *sedativum* (aby bylo možno výrazy *pizzerie* a *sedativum* zakreslit do grafu v souladu s jejich stylovou charakteristikou - tedy oba jako neutrální -, bylo nutno znázornit je nad a pod horizontální osou, jedná se však pouze o technickou nutnost, nikoliv o rozdíl v jejich stylové charakteristice; další možností by bylo uvádět do grafu pouze čísla nebo písmena a konkrétní výrazy k nim připojit mimo graf, to však při relativně malém počtu výrazů nepokládáme za nutné).

Navržený způsob vymezování a znázorňování stylové příznakovosti v lexiku představuje pochopitelně pouze jednu z možných variant, přestože inventář stylových příznaků u lexikálních jednotek tak, jak je podáván současnými výkladovými slovníky, je relativně ustálený. Jiné řešení, vycházející jak z českých, tak slovenských odborných prací, nabízí například D. Slančová (1998); vyčleňuje u lexikálních jednotek šest různých - vzájemně kombinovatelných - typů tzv. pragmatických příznaků: 1) časová platnost, 2) jazykový původ, 3) expresivita a emocionálnost, 4) příznak registrové příslušnosti, 5) příznak stylové příslušnosti, 6) příznak varietové příslušnosti. Výběr konkrétního teoretického rámce však pochopitelně vždy závisí především na cíli výzkumu; s ohledem na konkrétní zvolený cíl je vždy nutno posoudit, do jaké míry je například relevantní odlišovat příslušnost k jednotlivým varietám národního jazyka a příslušnost k jednotlivým podskupinám jazyka spisovného, jakou roli hraje frekvence zkoumaných položek v příslušném jazyce, uvážit, zda půjde o pohled čistě synchronní, nebo zda se uplatní i diachronní aspekty a podobně. Právě s přihlédnutím k tomuto funkčnímu hledisku lze říci, že způsoby vymezování stylové příznakovosti v lexiku pravděpodobně zůstanou i nadále alespoň do určité míry variabilní.

Obr. 1

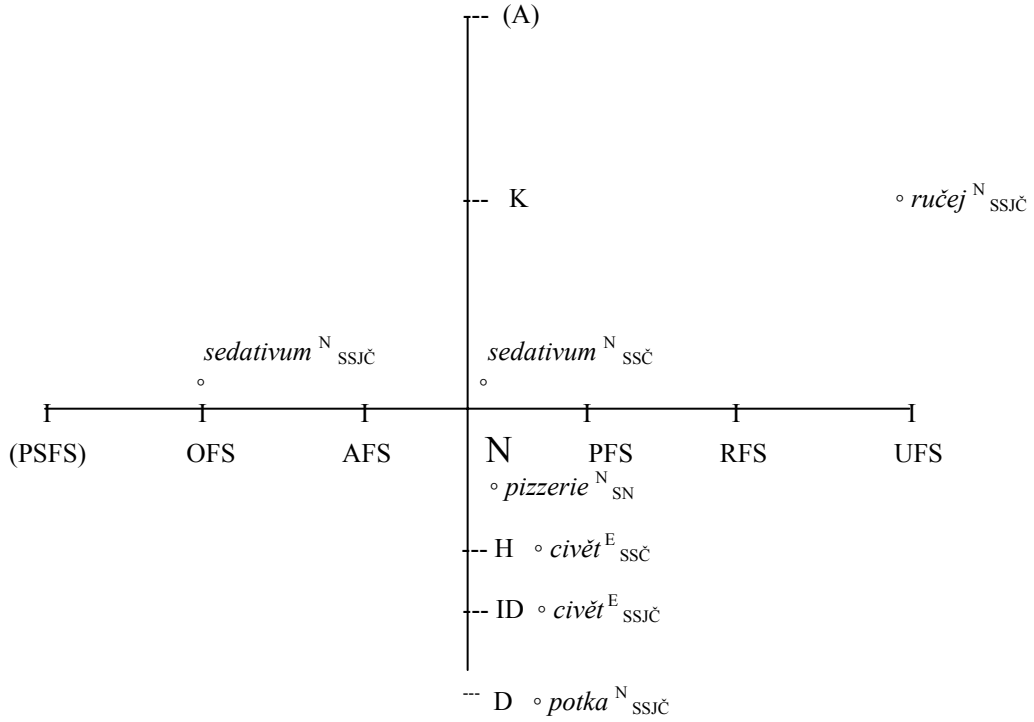
(A)
K
ručej N SSJČ
sedativum N SSJČ
sedativum N SSČ
(PSFS)
OFS
AFS
N
PFS
RFS
UFS
pizzerie N SN
H
civět E SSČ
ID
civět E SSJČ
D
potka N SSJČ

Obr. 2

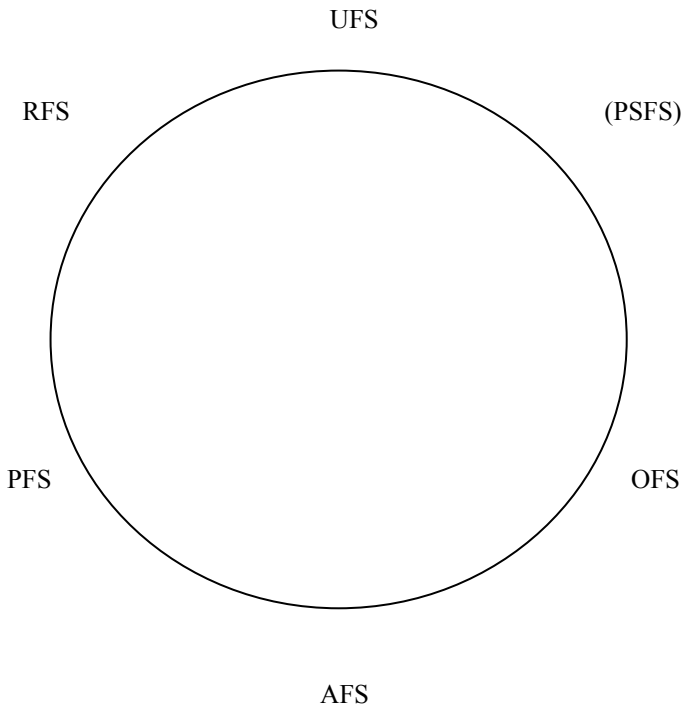

LITERATURA

ČECHOVÁ, M., aj. 1997. Stylistika současné češtiny. Praha : Institut sociálních vztahů.

ČERMÁK, F. 1997. Jazyk a jazykověda. 2., upravené vydání. Praha : Pražská imaginace.

FILIPEC, J., aj. 1994. Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. 2., opravené a doplněné vydání. Praha : Academia.

FILIPEC, J. a ČERMÁK, F. 1985. Česká lexikologie. Praha : Academia.

HAUSENBLAS, K. 1996a. Vysoký - střední - nízký styl a diferenciace stylů dnes. In HAUSENBLAS, K. 1996. Od tvaru k smyslu textu. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 87-94.

HAUSENBLAS, K. 1996b. Učební styl v soustavě stylů funkčních. In HAUSENBLAS, K. 1996. Od tvaru k smyslu textu. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 94-101.

HAVRÁNEK, B., aj. 1989. Slovník spisovného jazyka českého 1-8. 2. vyd. Praha : Academia.

HRABÁK, J. 1977. Poetika. 2. vyd. Praha : Československý spisovatel.

JELÍNEK, M. 1995. Stylistika. In KARLÍK, P., RUSÍNOVÁ, Z. a NEKULA, M., ed. 1995. Příruční mluvnice češtiny. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, s. 701-782.

KRČMOVÁ, M. 2000. Termín obecná čeština a různost jeho chápání. In HLADKÁ, Z. a KARLÍK, P., ed. 2000. Čeština - univerzália a specifika 2 : sborník konference ve Šlapanicích u Brna 17. - 19. 11. 1999. Brno : Masarykova univerzita, s. 63-77.

KŘÍSTEK, M. 1999. Specifické rysy lexika. In JELÍNEK, M. a ŠVANDOVÁ, B., aj. 1999. Argumentace a umění komunikovat. Brno : Masarykova univerzita, s. 269-277.

KŘÍSTEK, M. 2000. Pojetí stylové příznakovosti v současné české stylistice. In GAJDA, S., red. 2000. Stylistyka. Opole : Uniwersytet Opolski. V tisku.

MARTINCOVÁ, O., aj. 1998. Nová slova v češtině : slovník neologizmů. Praha : Academia.

MISTRÍK, J. 1985. Štylistika. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Příruční slovník jazyka českého 1-9. 1935-1957. Praha.

NĚMEC, I. 1995. Diachronní lexikografie. In ČERMÁK, F. a BLATNÁ, R., ed. 1995. Manuál lexikografie. Jinočany : H&H, s. 182-210.

SLANČOVÁ, D. 1998. K pragmatickej charakteristike slovnej zásoby. In KARLÍK, P. a KRČMOVÁ, M., ed. 1998. Jazyk a kultura vyjadřování : Milanu Jelínkovi k pětasedmdesátinám. Brno : Masarykova univerzita, s. 185-191.

SOCHOVÁ, Z. a POŠTOLKOVÁ, B. 1994. Co v slovnících nenajdete : novinky v současné slovní zásobě. Praha : Portál.